

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

ПРОБЛЕМИ ДИДАКТИКИ ІСТОРІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 11

Кам'янець-Подільський
2020

УДК 94:37.02(082)
ББК 63.3я43+74.202
П78

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 14716-3687 ПР від 12.12.2008 р.

Друкується за ухвалою Вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 10 від 29 жовтня 2020 р.)

Рецензенти:

- О. Реєнт**, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент АН НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України.
В. Марчук, доктор історичних наук, професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Редакційна колегія:

- С. Копилов**, доктор історичних наук, професор (голова, науковий редактор);
І. Кучинська, доктор педагогічних наук, професор (заступник голови);
В. Дубінський, кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар);
П. Вербицька, доктор педагогічних наук, професор;
О. Добржанський, доктор історичних наук, професор;
В. Мисан, кандидат педагогічних наук, доцент;
І. Боровець, кандидат історичних наук, доцент;
І. Коляда, доктор історичних наук, професор;
В. Степанков, доктор історичних наук, професор;
О. Струкевич, доктор історичних наук, професор;
А. Філінюк, доктор історичних наук, професор;
О. Федьков, доктор історичних наук, професор;
І. Пігович, технічний редактор.

П78 Проблеми дидактики історії: збірник наукових праць / [редкол.: С. Копилов (голова, наук. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. 11. 200 с.

У збірнику розглядаються проблеми теорії та методології дидактики історії, викладання курсів вітчизняної та всесвітньої історії у ЗВО, а також окремі аспекти методики навчання історії у закладах загальної середньої освіти, подаються рецензії на новітні публікації навчально-методичного характеру. Видання розраховане на науковців, викладачів суспільних дисциплін і студентів.

УДК 94:37.02(082)
ББК 63.3я43+74.202

Адреса редакційної колегії: кафедра всесвітньої історії, історичний факультет, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32300.

© К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2020

ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ГРУП МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ

У статті аналізуються методичні проблеми використання основних груп методів навчання в процесі навчання шкільного курсу історії. Розкрито зміст поняття процесу навчання історії в школі та проаналізовано основні теоретико-методичні аспекти формування знань учасників освітнього процесу. Авторами досліджено такі групи методів, як: пасивні, активні (частково-пошуковий, дослідницький, усний та наочний) та інтерактивні методи (груповий та колективний) навчання історії. Також розглянуто такі прийоми і технології навчання історії, як: розповідь, сюжетна і обривна розповідь, картинний та аналітичний опис, стисла та розгорнута характеристика, пояснення, міркування, шкільна лекція, бесіда, «робота в парах», «робота в малих групах», «діалог», «спільний проект», «обговорення проблеми в загальному колі», «мікрофон», «мозковий штурм», «займи позицію», «дискусія».

Ключові слова: історія, процес навчання історії в школі, пасивний метод, активний метод, інтерактивний метод

Процес навчання історії в школі – це складне, багатогранне та неоднозначне педагогічне явище. Методика розглядає навчально-пізнавальну діяльність здобувачів освітніх послуг, опираючись на зміст та цілі навчання, які, в свою чергу, визначають зміст історичної освіти. Відповідно до цілей і змісту обирається оптимальна технологія викладання і навчання. Цілі, зміст і технологія навчання мають бути відповідними, адекватними пізнавальним можливостям учнів даного віку, даного навчального закладу, даного класу тощо. Ефективність організації педагогічного процесу перевіряється отриманими результатами. Це основні зв'язки процесу навчання історії¹.

Разом з тим, існують і зворотні, корегуючі зв'язки між компонентами цього процесу. Результати навчання аналізуються вчителем і учасниками освітнього процесу та слугують підвалинами для уточнення подальших цілей і завдань, оптимізації змісту та організації, диференціації навчання відповідно до пізнавальних можливостей здобувачів освітніх послуг. При плануванні та проектуванні процесу навчання, формулюванні цілей і завдань конкретного уроку, курсу, відборі змісту, форм, методів тощо необхідно враховувати пізнавальні можливості тих, кого ми навчаємо².

Виходячи з вищесказаного, в умовах розвитку нової української школи є необхідним розглянути методику формування знань в учасників освітнього процесу. Тому, слід проаналізувати основні теоретико-методичні аспекти формування знань учасників освітнього процесу та виділити найбільш практичні методи роботи вчителя.

Теоретико-методичні аспекти даної теми розглядалися такими дослідниками, як: О. Вагін, К. Баханов, Е. Вяземський, Г. Галлагер, П. Гора, П. Горохівський, В. Єфімова, О. Кузьменко, О. Пометун, Г. Фрейман, О. Степаніщев, М. Студенікін, Г. Яковенко.

Метою дослідження даної теми є аналіз методичної проблеми використання основних груп методів навчання в процесі навчання шкільного курсу історії.

Метод навчання історії – це впорядкований спосіб взаємодії учасників навчального процесу, спрямований на досягнення цілей і завдань шкільної історичної освіти. Розрізняють пасивні, активні та інтерактивні методи.

Умовно-пасивні методи визначають учасника освітнього процесу як «об'єкта». Тобто, здобувачі освіти тільки засвоюють та відтворюють навчальний матеріал. Учитель є основним джерелом інформації (лекція, монолог). При цьому, учасники освітнього процесу не мають творчих завдань і не взаємодіють між собою. Для відтворення отриманих знань учитель може використовувати таку форму контролю як опитування.

Усний метод, який виконує на уроці такі функції, як: розповідно-описова (відновлення історичного минулого в цілісних картинах); логічна функція (допомагає засвоїти логічні шляхи і шляхи проникнення в сутність історичних подій); організаційна функція (організація вчителем процесу навчання).

Він складається з ряду прийомів, за допомогою яких він реалізується. Так, О. Вагін виділив ряд таких прийомів: просте повідомлення, розповідь, опис, характеристика, пояснення, міркування, шкільна лекція, бесіда.

У них ми тільки повідомляємо про історичну подію, вказуємо на факти, дії людей. Вони містять у собі стислу конспективну передачу інформації. Тут відсутні опис, характеристика.

Розповідь – це сюжетне оповідання про історичні події або процеси, про конкретні дії народних мас і історичних діячів³.

Виділяють два види розповіді: образну та сюжетну. Якщо в оповіданні події розгортаються у часі та просторі плавно й безконфліктно, таке оповідання є образним. На відміну від образної, сюжетна розповідь відтворює головні історичні факти та їх деталі яскраво й емоційно. За формою вона наближається до художньої розповіді і часто називається розповіддю або сюжетною розповіддю. В основі сюжетної розповіді обов'язково лежить якась конфліктна ситуація, що має зав'язку, вищу точку розвитку – кульмінацію та розв'язку.

Опис – це послідовний виклад ознак або особливостей історичного явища, його значущих рис, структури, стану або зовнішнього вигляду. У ньому немає сюжету, однак є присутнім якийсь конкретний об'єкт, який описується. Існує два види опису: а) Картинним описуванням називається прийом усного викладу матеріалу, коли з допомогою слова в емоційно-художній формі створюються образи того чи іншого факту, тобто відбувається образне відтворення фактів у вигляді цілісних картин. Він застосовується для відтворення картин природи, побуту людей, ге-

ографічного середовища, а також типових явищ господарського, культурного, суспільного життя і аналітичний опис, який значно відрізняється від картинного. Це прийом розповіді, в якому дається описання складових частин, деталей, їх функціонального призначення, передаються зовнішні ознаки створених цілісних образів, показується взаємодія їх сутнісних частин.

Характеристика містить у собі чітко визначений ряд істотних ознак, особливостей історичних явищ в їх внутрішньому зв'язку. Характеристика має такі різновиди: стисла (коротка) характеристика, що має коротке висвітлення фактів без їхнього аналізу необхідно для встановлення зв'язків між основними фактами, для створення цілісного уявлення про події і розгорнута, яка є переліком властивостей і особливостей, сукупність яких дає якнайповніше уявлення про даний об'єкт, дозволяє краще зрозуміти його суть.

Пояснення є один з найбільш поширених прийомів при викладенні історії головних фактів і теоретичного матеріалу. Це розкриття внутрішніх зв'язків і залежних закономірностей, сутності історичного явища.

Міркування розкриває мислячі операції, що використовуються для того, щоб проникнути в сутність, наочно вивчаючи минулого.

Шкільна лекція – розгорнуте теоретичне міркування, науковий аналіз і узагальнення, яке проводиться послідовно, з опорою на конкретний історичний матеріал. Це синтетичний прийом, оскільки вона (лекція) містить у собі інші прийоми – опис, характеристику.

Бесіда – діалогічна форма усного методу, що має вагомe значення в навчанні, оскільки вона дозволяє організувати колектив, або індивідуальну розумову діяльність. Існує декілька видів бесіди: вступна бесіда, проводиться на початку уроку, має завдання підвести учнів до вивчення нового матеріалу шляхом:

- а) мобілізації знань, отриманих раніше;
- б) систематизації і узагальнення цих знань;
- в) мобілізації і систематизації знань, отриманих учасниками освітнього процесу самостійно; контрольна, її мета полягає в перевірці ступеню розуміння матеріалу, що викладається, і перевірка знань.

У результаті контрольної бесіди можуть бути виставлені оцінки; аналітико-синтетична (евристична), основне завдання проведення такої форми бесіди – осмислення вивченого історичного матеріалу та поглиблення історичних знань; узагальнювальна; підсумкова.

З усним методом може поєднуватися наочний метод навчання. Метод наочності передбачає, наприклад, демонстрацію і розбір схем, таблиць, малюнків, історичних карт, застосування екранних посібників. При будь-якому прийомі цей метод складається з різних елементів. Так, використання історичної картини включає попередню постановку питань, розгляд і аналіз учасниками освітнього процесу її змісту, проведення заключної бесіди.

Активні методи навчання визначають здобувачів освіти як «суб'єктів». До таких методів відносяться частково-пошуковий чи евристичний, проблемний і дослідницький. При використан-

ні таких методів учасники освітнього процесу виконують творчі завдання, беруть участь у бесіді з учителем, розвивають творче мислення. При цьому, в одному випадку вчитель подає інформацію у вигляді монологу чи лекції, а потім здобувачі освіти відтворюють свої знання, відповідаючи на запитання. В іншому випадку навчання відбувається шляхом бесіди (евристична, репродуктивна), що дає змогу аналізувати історичні явища, факти, події та розвивати критичне мислення.

Метою частково-пошукового методу за Г. Яковенко є поступове залучення учасників освітнього процесу до самостійного вирішення проблеми, виконання окремих кроків вирішення поставленого навчального завдання. Слід підключати здобувачів освітніх послуг до пошуку, можна на різних етапах уроку, залежно від використаних прийомів.

Існують такі шляхи реалізації частково-пошукового методу: а) евристична бесіда Вона передбачає різні форми спілкування учителя та учасників освітнього процесу, в процесі яких аналізується навчальний історичний матеріал і формулюються нові теоретичні положення, раніше невідомі учням. У такому випадку питання формулюються так, щоб у текстових чи наукових джерелах не було готових відповідей. Система заздалегідь підготовлених запитань повинна відповідати певним вимогам: 1) максимально стимулювати пізнавальну активність учнів; 2) при цьому учень, використовуючи наявну базу знань, повинен при відповіді намагатися використати нові відомості. Тільки у цьому випадку відповідь буде створювати інтелектуальне затруднення в учня і цілеспрямований розумовий процес. Система запитань має бути пов'язана логічним ланцюжком. Викладач продумує не лише систему питань, але й орієнтовні відповіді та можливі «підказки». Нарешті, викладач сам підсумовує головне.

Метод дослідження акцентується на побудові проблемних і дослідницьких завдань, які самостійно вирішуються учасниками освітнього процесу з подальшою перевіркою вчителя. Отже, пояснювально-ілюстративний метод сприяє формуванню дисципліни, стриманості, уважності, спостережливості; а репродуктивний метод формує акуратність, логіку викладу, працьовитість, систематичність у роботі; проблемний виклад – спостережливості, уважності, логіку мислення.

Інтерактивні методи навчання передбачають цілковиту взаємодію всіх учасників освітнього процесу. Вчитель і здобувачі освіти є суб'єктами навчання. Такий спосіб організації освітнього процесу називають співнавчанням (навчання у взаємодії та співпраці). Головний принцип такої взаємодії – це постійне спілкування здобувачів освіти між собою, їх співпраця, співробітництво, на відміну від активних та «пасивних» методів, коли спілкування відбувається між учнями і вчителем. Вчитель тільки організатор і координатор інтерактивної взаємодії.

На відміну від активних методів навчання, що будуються на односторонній взаємодії (її організовує і постійно стимулює вчитель), інтерактивні методи принципово змінюють схему взаємодії учас-

ників освітнього процесу. Інтерактивні методи дають найбільший простір для самореалізації учня у навчанні та найбільше відповідають особистісно-орієнтованому підходу. Вони орієнтовані на реалізацію пізнавальних інтересів і потреб особистості, тому особлива увага приділяється організації процесу ефективної комунікації, в якій учасники процесу взаємодії більш мобільні, більш відкриті й активні.

Основою інтеракції є принцип багатосторонньої взаємодії, що характеризується відсутністю полярності, і мінімальною сконцентрованістю на точці зору вчителя. Організації процесу такої взаємодії сприяє використання відповідних методів навчання. Такими методами є: груповий (взаємодія між учасниками процесу навчання реалізується через співпрацю у малих групах); колективний (багатостороння взаємодія, в якій бере участь кожен учень класу); колективно-груповий (коли робота малих груп поєднується з роботою всього класу).

Груповий (кооперативний) метод передбачає навчання у малих групах здобувачів освітніх послуг, об'єднаних спільною навчальною метою. Вчитель керує роботою кожного здобувача освітніх опосередковано, через завдання, якими він спрямовує діяльність групи. Кооперативний метод надає учасникам освітнього процесу можливості співпраці зі своїми ровесниками, дозволяє реалізувати природне прагнення кожної людини до спілкування, сприяє досягненню учасниками освітнього процесу більш високих результатів засвоєння знань та формування вмінь.

Колективний (фронтальний) метод передбачає навчання однією людиною (здебільшого учителем) групи учасників освітнього процесу чи цілого класу. За такої організації навчальної діяльності кількість слухаючих завжди більша від тих, хто говорить. Усі здобувачі освітніх послуг, в кожен момент часу працюють разом чи індивідуально над одним завданням із наступним контролем результатів⁴.

Серед технологій інтерактивного навчання слід виділити такі, як: робота в парах, два-чотири-всі разом, робота в малих групах, діалог, спільний проєкт, обговорення проблеми в загальному колі, мікрофон, мозковий штурм, займи позицію, дискусія.

Технологія «Робота в парах» більш ефективна на початкових етапах навчання учасників освітнього процесу, роботі у малих групах. Її можна використовувати для досягнення будь-якої дидактичної мети: засвоєння, закріплення та перевірки знань тощо. Крім того, технологія сприяє розвитку навичок спілкування, вміння висловлюватись, критичного мислення, вміння переконувати й вести дискусію. Робота в парах дає учням час подумати, обмінятись ідеями з партнером і лише потім озвучувати свої думки перед класом⁵.

Ще одним варіантом кооперативного навчання є технологія «Два-чотири – всі разом», що є похідної від парної роботи, ефективною для розвитку навичок спілкування у групі, вмінь переконувати та вести дискусію.

Роботу в малих групах варто використовувати для вирішення складних проблем, які потребують колективного розуму. Якщо витрачені зусилля й час не гарантують бажаного результату, краще вибрати парну роботу або будь-яку з наведених вище технологій для

швидкої взаємодії. Використовувати малі групи тільки у тих випадках, коли задача вимагає спільної, а не індивідуальної роботи.

Суть технології «Діалог» полягає у спільному пошуку групами узгодженого рішення. Це знаходить своє відображення у складанні кінцевого тексту, узагальнюючої характеристики, переліку ознак, схемі, таблиці тощо. Діалог виключає протистояння, критику позиції тієї чи тієї групи. Всю увагу зосереджено на сильних моментах у позиції інших.

Технологія «Спільний проєкт» має таку ж саму мету та об'єднує в групи, як і діалог. Однак завдання, які отримують групи, різного змісту та висвітлюють проблему з різних сторін. У результаті з відповідей представників груп складається спільний проєкт, який рецензується та доповнюється групою експертів.

Обговорення проблеми у загальному колі. Це технологія, що застосовується, як правило, в комбінації з іншими, її метою є прояснення певних положень, привертання уваги учнів до складних або проблемних питань у навчальному матеріалі, мотивація пізнавальної діяльності, актуалізація опорних знань тощо. Учителі мають заохочувати всіх до рівної участі та дискусії.

Різновидом загальногрупового обговорення є технологія «Мікрофон», яка надає можливість кожному сказати щось швидко, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію.

«Мозковий штурм» є відомою інтерактивною технологією колективного обговорення, що широко використовується для вироблення декількох рішень конкретної проблеми. Він спонукає учнів проявляти уяву та творчість, дозволяє їм вільно висловлювати свої думки. Мета «мозкового штурму» в тому, щоби зібрати якомога більше ідей щодо проблеми від усіх учнів упродовж обмеженого періоду часу⁶.

Технологія «Займи позицію» є корисною на початку роботи з дискусійними питаннями та проблемами. Її можна використовувати на початку уроку для демонстрації розмаїття поглядів на проблему, що вивчатиметься, або після опанування учнями певної інформації з проблеми і усвідомлення ними можливості протилежних позицій щодо її вирішення. Слід використовувати дві думки, які не мають однієї (правильної) відповіді.

Дискусія спрямована на одночасне включення всіх учасників та активну полеміку з різними партнерами по спілкуванню⁷.

Отже, завдяки умовно-пасивним, активним та інтерактивним методам, прийомам і технологіям важливим є вироблення в учасників освітнього процесу певних навичок наукового сприйняття історії, її суті та впливу. Здобувачі освіти повинні мати можливість формувати свої власні погляди на основі співставлення різних факторів і точок зору. Тобто, виробити навички творчого опрацювання одержаної інформації, навчитися думати критично і бути «конструктивно скептичними».

Примітки:

1. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 160 с.
2. Баханов К. О. Лабораторно-практичні роботи у викладанні історії. Київ: Генеза, 1996. 208 с.

3. Вагин А. А. Методика преподавания истории в средней школе. Учение о методах. Теория урока. М.: Просвещение, 1968. 431 с.
4. Вяземский Е. Е., Стрелова О. Ю. Теория и методика преподавания истории. М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2003. 384 с.
5. Галлагер К. Викладання історії в контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості: посібник для вчителів / пер. з англ. Харків: Харківська правозахисна група, 2001. 40 с.
6. Гора П. В. Методические приемы и средства наглядного обучения истории в средней школе: пособие для учителей. М.: Просвещение, 1971. 239 с.
7. Горохівський П. І. Методика викладання історії: Курс лекцій для студентів денної та заочної форм навчання. Умань: ПП Жовтий О. О., 2013. 294 с.

The article analyzes the methodological problems of using the main groups of teaching methods in the teaching process of school history course. The content of the concept of the process of teaching history at school was revealed and the main theoretical and methodological aspects of the formation of knowledge of participants in the educational process were analyzed. The process of teaching history at school is a complex, multifaceted, ambiguous pedagogical phenomenon. The methodology considers the educational and cognitive activities of applicants for educational services, based on the content and objectives of education, which, in turn, determine the content of historical education. According to the goals and content, the optimal technology of teaching and learning is chosen. The article investigated such groups of methods as: passive, active (partial-search, research, oral and visual) and interactive methods (group and collective) of history teaching. Passive methods define a participant in the educational process as an «object». That is, students only learn and reproduce educational material. Active teaching methods define students as «subjects». Such methods include partial search or heuristic and research. Interactive teaching methods involve the full interaction of all participants in the educational process. Techniques and technologies of teaching history were also studied, such as: storytelling, plot and figurative storytelling, pictorial and analytical description, brief and detailed description, explanation, reasoning, school lecture, conversation, «work in pairs», «work in small groups», «Dialogue», «joint project», «discussion of the problem in a common circle», «microphone», «brainstorming», «take a position», «discussion». Thanks to all the above methods, it is important to develop in the participants of the educational process certain skills of scientific perception of history, its essence and impact. Applicants should be able to form their own views based on a comparison of different factors and points of view. That is, to develop skills of creative processing of the received information, to learn to think critically and to be «constructively skeptical».

Key words: History, the process of teaching history at school, passive method, active method, interactive method.

Отримано: 25.09.2020